

Pri pregledu glasov o Musilu v slovenskem tisku se pokaže, da je naša kulturna javnost spoznavała pisatelja šele po 2. svetovni vojni, vendar je bila sorazmerno hitro in dovolj podrobno obveščena o njegovem umetniškem delu ter o njegovem mestu in vlogi v sodobni svetovni literaturi. Od začetka 60. let do danes je bil v slovenščino preveden večji del njegovega proznega opusa. V več informativnih in strokovnih prispevkih so bile obravnavane tudi Musilove zveze s slovenskim prostorom, ki so dale snovno ozadje enemu njegovih kratkih prozних tekstov. V nasprotju s tem so slovenski pisatelji zelo poredko opredeljevali svoj odnos do Musila, in še med temi artikulacijami je nekaj izrazito odklonilnih, ki zavračajo predvsem njegov intelektualizem in esejizem. Vprašanje o morebitnem Musilovem vplivu na slovensko literaturo je komaj načeto. Dosedanje analize so iskale stike in elemente ustvarjalne recepcije samo med Musilovim romanom "Zablode gojenca Törleßa" in delom koroškega Slovenca Florjana Lipuša "Zmote dijaka Tjaža" (1972); debate o tem so se ob nemškem prevodu Lipuševega romana (1981), pri katerem je sodeloval Peter Handke, razširile tudi v avstrijski in nemški kulturni ter medijski prostor.

Darko Dolinar

ROBERT MUSIL NA SLOVENSKEM

Nekaj vprašanj o recepciji

Če se po eni strani zdi, da je bila širša kulturna javnost na Slovenskem še kar zadovoljivo informirana o Musilovih glavnih delih in o njegovem literarno-umetniškem pomenu in vrednosti, je po drugi strani doslej znanih zelo malo pričevanj ali opozoril o tem, da bi bil Musilov opus postal usmerjajoč, oblikujoč, torej v globljem smislu pomemben za slovensko literaturo; morda je celo bolj opazno, da so se nekateri njeni vidnejši predstavniki distancirali od njega. Vsiljujejo se vprašanja, v kakšnih okoliščinah in iz kakšnih razlogov je prišlo do tega in kaj to pomeni za slovensko literaturo glede na njene notranje razmere in glede na njene zveze z drugimi literaturami. Seveda takšnih vprašanj ni mogoče načenjati, ne da bi najprej vsaj v glavnih potezah očrtali potek Musilove recepcije na Slovenskem, ki doslej še ni bila podrobno in sistematično raziskana.¹

I

Ta potek je mogoče razdeliti na štiri velike sklope: prvi zajema zgodnja poročila o Musilu v periodičnem tisku od prve omembe v 30. letih približno do konca 50. let; težišče drugega je prevod *Moža brez posebnosti* (1962-1963) in njegovi odmevi v kritiki in publicistiki; tretjega predstavlja prevod *Zablod gojenca Törleßa* (1971); zadnji pa obsega dogajanje okrog Musilovega jubilejnega leta 1992, tj. predvsem slovensko-avstrijski simpozij o Musilu v Ljubljani in izid prevoda *Treh žensk* ter njune medijske odmeve in posledice.

Prve omembe in zgodnja poročila

Ime Roberta Musila je bilo v slovenskem tisku prvič objavljeno — kolikor je doslej znano — leta 1933: v kratki notici o R. M. Rilkeju v

časopisu Jutro je bil Musil naveden med avtorji "izbornih" študij o Rilkeju, ki so izšle v zadnjih letih.² Ta omemba, ki se očitno nanaša na natis Musilovega govora ob Rilkejevi smrti (1927), sicer pa o samem Musilu ne pove nič več, je ostala edini slovenski glas o njem pred drugo svetovno vojno.

V zadnjem letu vojne in nemške okupacije je isti časopis še enkrat zabeležil Musilovo ime, ko je povzegal iz tednika Das Reich članek o bodočnosti nemškega romana.³ Avtor mdr. zavrača Th. Manna, St. in A. Zweiga, R. Musila in druge, ki da so bili pod močnim vplivom Zahoda in od katerih se je nemška literatura ostro ločila že leta 1933. Musil je bil tako prvič omenjen v zvezi z emigrantsko literaturo, ta tema pa je pozneje postala ena pogostejših v poročanju o njem, seveda s popolnoma nasprotnim vrednostnim predznakom kakor v tem primeru.

Slovenski tisk je začel nekoliko pogosteje omenjati Musilovo ime šele v prvi polovici petdesetih let. Toda to so bile večinoma zgolj omembe ali kvečjemu kratke in skope oznake pisatelja ali njegovega glavnega dela v člankih, ki so se ukvarjali bodisi z literaturo nemške emigracije bodisi z obnovo avstrijske oz. nemške književnosti po vojni, če že niso sploh samo poročali o knjižnih novostih z nemškega jezikovnega območja in z drugih tujih knjižnih trgov. Glede na nadaljnji potek je pomenljivo, da je takšna poročila med prvimi objavljajal poznejši prevajalec *Moža brez posebnosti* Janez Gradišnik; prva njegova omemba Musila je zabeležena v letu 1954.⁴ Poleg prispevkov slovenskih publicistov, ki so spremljali tuje časopise, revije in knjižne novosti, srečamo tudi nekatere prevode po avstrijskih virih. Med prvimi, ki so v slovenski javnosti razgrnili nekoliko širšo in podrobnejšo podobo sodobne avstrijske literature ter pri tem odmerili ustrezno mesto Musilu kot enemu njenih temeljev, je bil avstrijski pesnik Hermann Lienhard, ki je l. 1955 predaval v Ljubljani.⁵

O samem Musilu v vseh teh poročilih seveda ni bilo mogoče najti kaj drugega kot glavne biografske in bibliografske podatke: največkrat le to, da je njegovo glavno delo nedokončani roman *Mož brez posebnosti*, da se je pisatelj med vojno umaknil v emigracijo in bil med domačim občinstvom skoraj pozabljen, zdaj pa spet prihaja iz pozabe, da izhajajo njegovi zbrani spisi, in da mu tuja literarna kritika še odločneje kot domača na nemškem jezikovnem območju priznava veliko umetniško vrednost. Takšne notice so navzlic fragmentarnosti tudi na Slovenskem od vsega začetka utrjevale zavest, da je Musil eden najpomembnejših pripovednikov tega stoletja. Kljub temu je za stopnjo informiranosti našega prostora značilno, da je šele l. 1956 izšel prvi članek, posvečen izključno Musilu, sicer dosti kratek in žurnalistično površen, v katerem se ob pavšalno izraženi visoki oceni njegove pisateljske vrednosti mešajo točne informacije s približnimi in tudi s popolnoma zgrešenimi.⁶ Vsekakor se je interes slovenske kulturne javnosti za Musila toliko razvil, da je bila tretja knjiga njegovega zbranega dela zabeležena s posebnim, četudi kratkim poročilom že v letu po izidu.⁷

Na začetku šestdesetih let je zanimanje za Musila na Slovenskem skokovito naraslo in doseglo vrh s prevodom njegovega največjega romana (1962-63)⁸ ter s kritičnimi in publicističnimi odmevi nanj. To je bil po prevajalski, uredniški in založniški plati nedvomno velik dogodek, do katerega ni prišlo po naključju, temveč je rezultat zavestnega prizadevanja uredništva Cankarjeve založbe, ki je že nekaj časa dokaj sistematično izdajala prevode velikih svetovnih romanopiscev,⁹ in prevajalca Janeza Gradišnika, ki je v zadnjem desetletju večkrat opozarjal na Musilov umetniški pomen.

Slovenski prevod *Moža brez posebnosti* sodi med zgodnje, saj so pred njim izšli le francoski, angleški in italijanski.¹⁰ S svojo literarno-poustvarjalno kvaliteto je dosegel pri kritiki nedeljeno priznanje. Pomemben pa je tudi prevajalčev poseg v podobo Musilovega dela, kakršno je posredoval slovenskim bralcem. Kot je znano, je Musilov nedokončani roman s pomočjo gradiva iz zapuščine dopolnil urednik njegovih zbranih del Adolf Frisé. Njegova izdaja je bila najbolj razširjena in je nekaj časa veljala za edino merodajno, dokler se niso proti koncu 50. let oglasili kritiki z argumentiranimi ugovori zoper nekatere njegove posege. Slovenski prevajalec je poznal glavne tekstnokritične in genetične študije o Musilovem romanu, z nekaterimi njihovimi avtorji je bil celo v korespondenčnih in osebnih stikih, zato se ni povsem držal Friséjeve izdaje, temveč je pri izboru in ureditvi poglavij iz zapuščine upošteval dognanja in napotke njegovih kritikov;¹¹ zaradi tega je slovenski prevod sorodnejši denimo italijanskemu, ki se tudi opira nanje, kakor angleškemu ali francoskemu in nedvomno daje popolnejši vpogled v problematiko nadaljevanja romana kakor Frisejeva prva izdaja.

Prevodu sta dodana intervju avstrijskega pisatelja in publicista O. M. Fontane z Musilom ter prevajalčeva spremna študija.¹² Ta najprej dokaj podrobno opiše Musilovo življenje in opus, nato pa prikaže zgodovino nastajanja glavnega dela. Uvede jo s karakteristiko Musilovega mladostnega romana o Törlešu, kjer dobi iztočnico za tezo, da je ena temeljnih potez njegove proze avtobiografičnost. Sledi razbor glavnih tem *Moža brez posebnosti*: odnos duhovnega človeka do resničnosti; dvojnost racionalnega in iracionalnega, moralnega in nemoralnega, možnost "drugega stanja". Ob tem se sprašuje, ali je za pisatelja pomembnejše enciklopedično znanje ali inteligentnost; obravnava njegov stil in način pripovedovanja, delež esejizma in ironije v ustroju njegove pripovedi; nakaže možne snovne in motivne vire romana ter med njimi zlasti realne modele za upodobljene like. Naposled opiše usodo Musilove zapuščine, izdajanje romana po avtorjevi smrti ter prevajanje v druge jezike; tukaj pisec študije tudi razloži in utemelji svoje prevajalske in uredniške posege. Študija je podprta z dobrim poznavanjem nekaterih vidnejših znanstvenih in kritičnih del o Musilu, tudi najnovejših.¹³ Skratka, to je dotlej najobširnejši, najpodrobnejši in po svojih sodbah najzanesljivejši spis o Musilu v slovenščini.

Prevod *Moža brez posebnosti* je že pred izidom in posebej po izidu prve knjige zbudil veliko odmevov. Periodični tisk ga je vnaprej napovedal in se sprti odzival na njegovo izhajanje. Hkrati z izidom knjige je časopisje v celoti ali v odlomkih natisnilo pet poglavij iz nje.¹⁴ Poleg tega je bilo objavljenih nekaj recenzij različnega dosega in različnih usmeritev,¹⁵ ki jim je sledila še daljša problemsko analitična obravnava.¹⁶ Njen avtor B. Trekman argumentirano postavlja Musila med velike romanopisce tega stoletja, ob njegovi kritiki Döb- linove epske pesnitve *Manas* povzema njegove teoretične poglede na roman (pri tem označi *Moža brez posebnosti* kot izpeljavo in preobrat vzgojnega romana), karakterizira glavne poteze njegovega miselnega sveta in se posebej ukvarja tudi z njegovim stilom in kompozicijo, z vlogo esejizma in ironije v romanu.

V krajših in manj ambicioznih recenzijah so zanimiva posamezna stališča: za R. Šuklje je to predvsem roman določene dobe in družbe, namreč Avstro-Ogrske tik pred vojno viхро in pred propadom cesarstva (čeprav gre po njenem prepričanju Musilu tudi za psihologijo in mišljenje sodobnega človeka sploh); B. Borko med drugim opozarja, da je roman izjemno pomemben poskus razširitve in poglobitve pripovedne tehnike in psiholoških metod obravnavanja družbe sploh, da pa hkrati zahteva drugačno tehniko branja kot realistični roman. — Kot zanimivost je vredno omembe, da je Ljubljanski dnevnik povzel glavne ugotovitve iz avstrijskega odziva na slovenski prevod *Moža brez posebnosti*, namreč iz poročila, ki ga je za list Tagebuch prispevala prevajalka iz slovanskih jezikov in kulturna posrednica Ina Jun-Broda.¹⁷

Poleg navedenih člankov zasledimo ta čas v periodičnem tisku komaj še kak resen razmislek o Musilovem velikem delu. Eden redkih, če ne celo edini obširnejši odziv, ki je nastal pod neposrednim vtisom branja romana in očitno brez kake zunanje spodbude, je prišel izpod peresa Alojza Rebule.¹⁸ Ta osebna meditacija, ki je vključena v daljše, objavi namenjene dnevniške zapiske, ni značilna samo za svojega avtorja, temveč tudi nasploh za svojevrstno problematično razmerje slovenskih literarnih ustvarjalcev do Musila, zato se bo treba še podrobneje ustaviti ob njej.

Vsekakor je prevod *Moža brez posebnosti* Musilu tudi na Slovenskem vsaj navzven utrdil sloves klasika 20. stoletja. Časopisje je v naslednjih nekaj letih beležilo razne dogodke v zvezi z njim, kakršni so bili izidi posameznih njegovih knjig in kritičnih ali znanstvenih spisov o njem, razstave, simpoziji in druge manifestacije v njegovo čast; vendar ti glasovi v tisku ne presegajo nivoja priložnostnih zapisov. Med literarnimi kritiki in zgodovinarji je Musilovo ime — ali pa naslov njegovega velikega dela — postalo znamenje vrednosti in avtoritete, s katerim so se seveda pomagali, kadarkoli je bilo treba spregovoriti o značilnostih sodobne pripovedne proze ali sploh literature. Tako se je npr. fraza o "človeku brez posebnosti" pojavila pri J. Javoršku¹⁹ kot ena od karakterističnih potez človeških likov v modernem gledališču, kar je nato polemično zavrnil J. Vidmar.²⁰ Podobnih aluzij je bilo še več; toda ne glede nanje se ne kritiki ne

literarni zgodovinarji niso podrobneje ukvarjali s samim Musilom. Tako v periodiki do konca 60. let skorajda več ne najdemo problemsko analitičnih člankov o njem.

Spominski zapis Ignazia Siloneja,²¹ preveden v letu 1965, je skorajda povsem osamljen primer. Silone, ki je spoznal Musila med vojno v izgnanstvu, je tu opisal svoja srečanja z njim in nelahko življenje emigrantov v Švici. Ob tem pa je izrekel tudi nekaj veljavnih ugotovitev o Musilovi življenjski drži, o njegovem načinu dela in o glavnih temah romana; med drugim je opozoril na pomembnost sodobne psihološke znanosti in eksistencialne filozofije za Musilovo pisanje ter na nasprotje med novostjo njegovega miselnega osnutka in njegovo tradicionalno pripovedno tehniko.

Tudi prevajanje se ni nadaljevalo kontinuirano, zlasti ne v periodiki. Podobno osamljen primer je v 60. letih prevod črtice *Črna magija* iz knjige *Nachlaß zu Lebzeiten*; izšel je v reviji Objave, glasilu majhne skupine literarnih začetnikov, torej brez tesnejše povezave z glavnimi tokovi revialnega življenja.²² Poleg tega je bilo nekaj krajših tekstov prevedenih za radijske literarne oddaje, toda podatkov o njih zaradi skrajno pomanjkljive dokumentacije skorajda ni mogoče rekonstruirati.

Novo fazo v procesu Musilove recepcije na Slovenskem je na začetku 70. let označil izid novega knjižnega prevoda.

Prevod romana "Zablode gojenca Törleßa"

Prvo zanesljivo in ne zgolj telegrafsko skopo informacijo o Musilovem mladostnem romanu je bilo mogoče prebrati že v Gradišnikovi spremni študiji k *Možu brez posebnosti*. Navajala je glavne podatke o nastanku in objavi romana, poudarjala je predvsem njegove avtobiografske in socialnopsihološke motive in teme ter pri tem opozorila na "anticipacijo totalitarnih diktatur 20. stoletja",²³ vendar se je dotaknila tudi avtorjevega problematiziranja realnosti.

Mimo tega je ostal ta roman na Slovenskem tako rekoč neopažen. Nekaj posrednega odmeva je zbudila šele njegova filmska priredba, prvi samostojni celovečerec režiserja Volkerja Schlöndorfa. Poročila o uspehu filma na canskem festivalu 1966²⁴ sicer čisto kratko opozarjajo na roman, v filmu pa poudarjajo predvsem moralno in socialnopolitično komponento, ne da bi se pri tem ozirala na temeljne razlike med romanom in filmom. Občutiti je, da niti pisci poročil niti njihova ciljna publika niso ravno najbližji specifični literarni problematiki. V tem pogledu je edina izjema članek v mariborskem Večeru, ki gradi stilno-kompozicijsko primerjavo začetnih stavkov romana z začetnimi kadri filma in pri tem izpričuje razmeroma dobro poznavanje literarne predloge, konča pa se z opozorilom na povezanost med nosilnima likoma Musilovega mladostnega romana in poznejšega glavnega dela.²⁵ — Navzlic tem informacijam o filmski predelavi romana *Zablode gojenca Törleßa* se ni mogoče ubraniti vtisu, da je prevod, ki je izšel 1971 v zbirki Sto romanov, naletel na

bralsko občinstvo, ki še zdaleč ni bilo tako pripravljeno nanj, kot je bilo nekaj let prej na prevod *Moža brez posebnosti*.

Prevajalec romana D. Dolinar je v skladu s konceptom zbirke napisal tudi spremno študijo, v kateri je po kratkem pregledu Musilovega opusa in po nekaj kritičnih pripombah o njegovi dotedanji slovenski recepciji razčlenil večplastno zgradbo romana in pripovedno tehniko; podrobno je analiziral stroj junakovega notranjega doživljanja in njegova razmerja do drugih likov, zavrnil je možnost razlage, ki bi osrednjo problematiko romana skrčila samo na psihološko-socialni razvoj naslovnega lika, pač pa je poudaril dejstvo, da gre za razvoj bodočega umetnika, in to povezal s problematizacijo statusa realnosti v Törlešovem "dvojnem pogledu", ki ji je pripisoval širši pomen od zgolj subjektivnega individualno-psihološkega. Spričo tega teži ta študija k ontološko-eksistencialnemu razumevanju romana, ne da bi se pri tem izrecno in dosledno opirala na filozofske termine, pojmovne kategorije in izpeljave.

Izid romana v slovenskem prevodu je spodbudil samo dve kratki časopisni recenziji.²⁶ Medtem ko ena poudarja avtobiografsko komponento in umetnost psihološkega prikazovanja ter postavlja mladostni roman v kontekst celotnega opusa s skopim opozorilom, da je to le zametek poznejšega velikega dela, se druga, objavljena v listu za učitelje, zanima predvsem za psihološke vidike pubertetniških razvojnih kriz in za možnost njihovega pedagoškega obvladovanja.

Razmeroma skromen odziv in že omenjena nepripravljenost bralnega občinstva na ta prevod najbrž nista naključna, saj niti predvajanje Schlöndorfovega filma v rednem kinematografskem sporedu nekaj let zatem niti poznejši ponatis knjige (1988) ob ponovni izdaji celotne zbirke Sto romanov nista več zbudila nobene medijske pozornosti. Pač pa so se kratka opozorila o Musilovem *Törlešu* v teh letih večkrat pojavljala v zvezi z romanom Florjana Lipuša *Zmote dijaka Tjaža*; ta vidik bomo obravnavali kasneje.

Nasploh je v tem času zanimanje za Musila postopno usihalo. V 80. letih zasledimo samo še tri priložnostne članke o njem. Kratki prigodniški zapis L. Smaska v *Večeru*²⁷ ob stoletnici Musilovega rojstva bi utegnil zbuditi pozornost kvečjemu z emfatičnim poudarjanjem pisateljevega umetniškega pomena. — Uredništvo Naših razgledov ob istem povodu očitno ni moglo ali ni želelo najti domačega avtorja in se je namesto tega odločilo za prevod iz teoretičnega glasila italijanske komunistične partije *Rinascità*. Članek sicer informira o recepciji Musila v nekem drugem tujem okolju in o nekem relevantnem tujem pogledu nanj; žal pa kaže hudo površnost pri nekaterih osnovnih informacijah.²⁸ — Zadnji od teh treh člankov, ki je izšel ob štiridesetletnici Musilove smrti v glasilu Prešernove družbe *Obzornik*, sicer večidel samo na poljuden način povzema biografske podatke ter oznake in ocene opusa, znane iz strokovne literature. Njegova posebna vrednost pa je v tem, da dopolnjuje doslej znane ugotovitve o Musilovem bivanju v Postojni med prvo svetovno vojno, ki je dalo pisatelju snovno ozadje za črtico *Slowenisches Dorfbegräbnis* — najpomembnejši literarni rezultat njegovih sicer

skromnih priložnostnih stikov s slovenskim prostorom in ljudmi. Članek na temelju pričevanj s samega kraja identificira hišo, v kateri je takrat prebival Musil, ter njene lastnike in stanovalce, vendar ugotavlja, da se med domačini ni ohranil noben spomin na pisatelja.²⁹

Na začetku 90. let je bilo vendarle prevedenih še nekaj Musilovih pripovednih tekstov. V antologiji sodobne avstrijske kratke proze, ki je izšla 1991 v zbirki Kondor, sta na uvodno mesto uvrščena teksta *Človek brez značaja* in *Slovenski vaški pogreb*³⁰ v prevodu S. Borovnik, ki je knjigo uredila in napisala tudi spremno študijo ter bibliografske opombe. Musil je s tema tekstoma edini v antologiji uvrščeni avtor izpred 2. svetovne vojne, in spremna beseda ga vrednoti (dasiravno zelo na kratko) kot enega tistih predhodnikov, ki so odločilno vplivali na avstrijsko literarno ustvarjanje v prvih desetih, petnajstih povojnih letih.

Ob petdesetletnici smrti (1992): slovensko-avstrijski simpozij in prevod knjige "Tri ženske"

Zanimanje za Musila se je spet okrepilo šele v letu 1992. Glavno spodbudo za to, da petdesetletnica njegove smrti tudi na Slovenskem ne bi minila povsem neopazeno, so dali ljubljanski germanisti. Neva Šlibar je v časopisu Delo³¹ skoraj natanko na dan Musilove smrti poročala o spominskih prireditvah na Dunaju in v Celovcu, predstavila celovški projekt za računalniško obdelavo njegove zapuščine in druge pomembnejše raziskave o njem ter napovedala nadaljnje znanstvene in kulturne manifestacije v zvezi z obletnico. Poleg teh aktualnih obvestil pa je po kratkem orisu recepcije Musilovih del po svetu in pri nas ugotovila, da je Musil za Slovence, kot še za mnoge druge, "še vedno neodkrit kontinent", in poskušala nakazati tiste točke v njegovem opusu, na katere bi se mogli navezati interesi slovenskih piscev, tudi mlajših; to pa ne more biti več tematika oziroma poskus ustvariti karseda popolno sliko sveta v pripovedi, temveč je treba iskati možna stičišča predvsem v stilu in pripovedni tehniki, kjer ironija relativira sleherni možnost fiksiranja pogleda in stališča ter transcendirata celo postopke modernizma.

Ob istem povodu — petdesetletnici smrti — je revija Srce in oko objavila Musilovi "sliki" *Muholovec* in *Prebujeni* iz knjige *Nachlaß zu Lebzeiten*.³² Po mnenju prevajalca Š. Vevarja je bil Musil znanstvenik, filozof in umetnik, ki je te attribute prenesel v svojo literaturo; hkrati poskuša Vevarjev spremni zapisek nakazati vsaj nekatere glavne značilnosti Musilove kratke proze.

Novembra 1992 je bil v Ljubljani v prostorih SAZU dvodnevni slovensko-avstrijski simpozij o Musilu, ki je ob znanstveno-strokovnem profilu imel tudi manifestativen prizvok, saj je bil umeščen v sklop kulturnega sodelovanja med državama. Referati so obravnavali tri problemska težišča, kakor se kažejo predvsem v Musilovih krajših pripovednih delih, esejih in dnevnikih: tematiko vojne, stil in metaforiko ter avtorjev odnos do Slovenije. Razumljivo je, da so se

prispevki slovenskih udeležencev usmerjali predvsem k zadnjemu problemskemu sklopu in da je bil ta poudarjen tudi v uvodnih nagovorih.³³ Še najmanj se ga je dotikal M. Križman, ki je obravnaval misli o državi, politiki in narodnosti v Musilovih esejih.³⁴ Pač pa sta se nanj navezovali M. Miladinovič, ki je primerjala Musilov roman *Zablode gojenca Törleša* in Florjana Lipuša *Zmede dijaka Tjaža*, in N. Šlibar, ki je raziskovala Musilov odnos do Slovenije.³⁵ Njen prispevek pregleduje in pojasnjuje Musilove dnevniške zapiske, ki se v kakršnikoli zvezi nanašajo na njegovo bivanje na slovenskem ozemlju med 1. svetovno vojno, po njihovem pretresu opisuje genezo njegove črtice *Slowenisches Dorfbegräbnis*, ki je glavni literarni rezultat teh zvez, jo na podlagi tega interpretira in naposled nakaže obrise sprejema Musilovih del na Slovenskem.

Prireditve je zbudila zmeren medijski odziv, v katerem sta bili izpostavljeni dve težišči — vprašanje o Musilovih zvezah s slovenskim prostorom in pa namen, oživiti zanimanje zanj pri širšem krogu slovenskih bralcev prav prek njegovih krajših in lažje dostopnih literarnih besedil.³⁶

Po srečnem naključju se je z datumom simpozija ujel izid prevoda *Treh žensk*,³⁷ knjiga je bila zato lahko predstavljena v okviru te prireditve. Pobuda za izdajo knjige in za uvrstitev spremne besede vanjo je prišla od prevajalca, ki izhaja iz ljubljanske germanistične šole. Ko se ni posrečil poskus, da bi delo izšlo pri kaki osrednji slovenski založbi, se je pokazala možnost za to pri koroški Mohorjevi družbi.³⁸ Prevod je zapolnil še eno vrzel v poznavanju Musilovega pripovedništva na Slovenskem. Spremna beseda, delo mladega avstrijskega germanista, je osredotočena na čas nastanka in objave *Treh žensk*, takratne Musilove življenjske in ustvarjalne razmere sooča s položajem avstrijske literature in z obični socialnopolitičnimi razmerami v Avstriji takoj po prvi svetovni vojni.

Sam izid knjige ni zbudil posebnih odmevov v javnosti.³⁹ Dal pa je povod za poznejši debatni večer, za nekakšen "pogovor v delavnici" med tremi prevajalci Musila.⁴⁰ Osrednjemu vprašanju, kako so prevajali in kako bi bilo treba prevajati tega avtorja v slovenščino, so se bližali s čisto različnih strani: Vevar je razpravljaval o prevajanju različnih stilnih komponent dela, predvsem metaforike in stavčne melodike, Dolinar o razmerju med prevodom in interpretacijo, Gradišnik pa je poročal o težavah s tekstnim izročilom *Moža brez posebnosti* in o argumentih za svoj izbor med različnimi verzijami, torej o zadevi, ki jo je delno osvetlil že pred tremi desetletji v spremni besedi k svojemu prevodu.

S to prireditvijo in z natisom prispevkov z nje je pregled dose-
danih odmevov Musila v slovenski javnosti končan.

II

Zdaj, ko imamo osnovne podatke o recepciji Musila na Slovenskem v glavnem pred očmi, se je treba vprašati, kakšne so njene

karakteristike, kaj jo je opredeljevalo in kakšen je njen pomen za slovensko literaturo.

Čisto kvantitativno, po številu objavljenih poročil, prevodov, kritičnih odmevov je mogoče trditi, da je bil njen obseg nekako srednji: glede na to (če se omejimo na nekaj podobnih primerov samo z nemškega jezikovno-literarnega območja) je bil Musil pri nas sprejet podobno kot Hermann Broch, odmevneje kot Alfred Döblin, Joseph Roth ali celo Heimito Doderer, toda opazno manj odmevno od Thomasa Manna in še bolj od Franza Kafke.⁴¹

Kar zadeva časovno dinamiko, se je slovenska recepcija Musila začela razmeroma pozno, pravzaprav (če ne štejemo dveh naključnih zgodnjih omemb) šele po drugi svetovni vojni; zatem pa je potekala, vsaj kar zadeva *Moža brez posebnosti*, razmeroma hitro, podobno kot drugje, medtem ko sta bila spoznavanje in sprejem drugih avtorjevih del kasnejša, drugače kot v nekaterih drugih, tudi sosednjih literaturah.

O Musilu je večinoma poročalo dnevno in tedensko časopisje. Znatno delež teh glasov so prispevali mariborski listi oz. njihovi sodelavci; to ni presenetljivo, saj je opaziti nekaj podobnega pri pisanju o drugih avstrijskih avtorjih — Maribor se je očitno zanimal za svojo neposredno sosesčino. Tudi to, da je med temi objavami precej povzetih in nekaj prevedenih po avstrijskih ali nemških virih, ni nobena izjema. Prej bi se lahko zazdelo nenavadno, da so tekle posredne informacije samo iz ene, italijanske smeri, vendar je število takšnih primerov premajhno, da bi omogočalo kak daljnosežen sklep.

Najpogostejši konteksti ali referenčni okviri, v katerih je bil pri nas omenjen Musil, so tile: novejša literatura z nemškega jezikovno-kulturnega območja, predvsem tisti njen del, ki je nastajal v emigraciji, in njena obnova po vojni; moderni roman in moderna pripovedna proza, njena težnja po kompleksni upodobitvi sodobnega sveta, njena oblikovna in pripovednotehnična revolucija, njene intelektualistične in esejistične sestavine. Opaziti je, kako se je žarišče pozornosti postopno premikalo od običajnih vprašanj, pri obravnavi katerih je Musil zgolj posamezen element ali ilustrativen primer, k obravnavanju samega Musilovega opusa oziroma teh vprašanj v posebni obliki, v kakršni so relevantna ravno zanj. Poleg skupnih tem in problemov, ki jih v takšni ali drugačni varianti srečujemo v raziskovanju Musila povsod po svetu, je za našo recepcijo značilna še ena posebna tema — Musilove zveze s slovenskim prostorom, četudi so kronološko in biografsko omejene samo na leta prve svetovne vojne in v sklopu avtorjevega celotnega opusa relevantne samo za en krajši literarni tekst.

Slovenska javnost je bila potemtakem z vrsto člankov in odlomkov razmeroma zadovoljivo informirana o Musilovem življenju, delu in literarnem pomenu; v prevodih so ji bila dostopna tudi njegova glavna prozna dela, saj med njimi manjkata samo še knjigi novel *Vereinigungen* in kratke proze *Nachlaß zu Lebzeiten*, a še celo iz te je bilo prevedenih nekaj tekstov. Značilno pa je, da Musilova dramska

dela niso zbudila pri nas sploh nobenega zanimanja in da je bila ta plat njegovega ustvarjanja komaj tu in tam omenjena; podobno je veljalo do nedavnega tudi za njegove esejistične in kritične spise.

Toda brž ko se premaknemo od golega informiranja ali posredovanja nekih podatkov o pisatelju in njegovem delu k problemsko analitični obdelavi, opredeljevanju stališč do njega in eventualnemu sprejemanju ustvarjalnih pobud od njega, torej s površinsko informativne ravni na globinski nivo produktivne recepcije, se položaj spremeni. Značilno je že to, da je v literarnih revijah in literarnoznanstvenih glasilih najti neprimerno manj glasov o Musilu kakor v dnevnem in tedenskem tisku. Medtem ko so žurnalisti in recenzenti poročali o njem in ko so zlasti prevajalci in založniki v veliki meri opravili svojo posredniško dolžnost, so bili literarni znanstveniki — razen prej naštetih izjem — veliko bolj skopih besed, literarni ustvarjalci, kritiki-analitični in programatiki pa so v glavnem kar molčali o njem, kolikor se niso celo distancirali od njega. V knjigah tipa "pogovori v pisateljski delavnici", kakršne so objavili B. Hofman, F. Pibernik in M. Novak Kajzer, se Musilovo ime skorajda ne pojavlja med tistimi, ki jih slovenski pisatelji navajajo kot zglede ali kot vire svojega literarnega navdiha; kadar pa se pojavi, ni zmeraj v nedvoumno pozitivnem vrednostnem kontekstu, tako kot je npr. pri Vladimirju Kavčiču⁴² ali pri Branku Hofmanu,⁴³ a še pri njiju brez podrobnejše utemeljitve. Tu in tam je zaslediti tiho distanciranje ali celo izrecno zavračanje, npr. pri Andreju Hiengu,⁴⁴ daleč najbolj odločno in argumentirano pa pri Alojzu Rebuli.⁴⁵ Po njegovem določno opredeljenem stališču in še po nekaterih drugih, sorodnih, toda ne tako eksplicitnih in obširno izdelanih oz. utemeljenih, je mogoče sklepati, da je bil ravno Musilov intelektualizem in esejizem tista poteza, ki je zavirala resnično in dejavno sprejemanje njegovih del pri vrsti naših literarnih ustvarjalcev.

S tem svojevrstnim, nekako kočljivim odnosom slovenskih pisateljev do Musila se po svoje ujema dejstvo, da niti naši literarni kritiki-analitični in programatiki niti znanstveniki niso dosti pisali o njem. Literarni zgodovinarji, ki so raziskovali formiranje slovenske moderne proze oz. romana, njegove pomembnejše avtorje in sploh slovensko literaturo 20. stoletja s primerjalnih vidikov, ne navajajo Musila med tistimi tujimi pisatelji, ki so merodajno vplivali na slovenski literarni razvoj, ga spodbujali ali mu bili za zgled. O tem nas mdr. prepriča pogled v Kosovo *Primerjalno zgodovino slovenske literature*.⁴⁶ Enega redkih daljših odlomkov o Musilu srečamo v Poniževi monografski študiji o eseju, ki v razvojni liniji te specifične mejne zvrsti upošteva tudi pojav esejizma v romanu 20. stoletja, eden osrednjih primerov za to pa ji je *Mož brez posebnosti* in še zlasti njegovo 62. poglavje, kjer pisec ali bolje pripovedovalec romana avto-refleksivno tematizira ta pojav.⁴⁷

Splošni vtis, ki ga dajejo manifestne plati Musilove recepcije na Slovenskem, je potemtakem mogoče opisati takole: literarna javnost ga je spoznavala in ga v glavnih potezah spoznala, se zavedala njegovega pomena in umetniške vrednosti, ga sprejemala kot modernega

klasika; posamezne ugotovitve o njem je občasno uporabljala kot ilustracijo stanja moderne proze, literature ali sploh duha oziroma kot argument v debatah in polemikah o teh občin vidikih. Toda obenem se nekako ni prav znašla, kako naj bi odkrila v njem kaj več, kakšno individualno tvorno spodbudo za razvojne procese v slovenski literaturi; lahko bi celo rekli, da je zaradi tega kdaj pa kdaj občutila slabo vest.⁴⁸ Seveda je možno, da bodo natančnejše raziskave ovrgele ali korigirale to sklepanje. Saj že zdaj lahko nepričakovano naletimo na kako skrito opozorilo, da Musil vendarle je formativno deloval na tega ali onega slovenskega avtorja; če že ne na pripovednika, pa na lirika, kakršen je Gregor Strniša.⁴⁹ Vendar velika večina dosedanjih ugotovitev potrjuje opisan splošni vtis o naravi Musilove recepcije na Slovenskem.

Glavni razlog za to, da je bila takšna, je tesno povezan z značilnimi potezami njegovega opusa ter njegovega mesta in vloge v javnosti. Musil ni bil izrazit privrženec nobene v njegovem času aktualne in razvidno opredeljene literarne smeri, šole ali gibanja, zlasti ne avantgardnega; ni deloval niti kot literarni ideolog in programatik niti kot kulturni ali celo ideološko-politični aktivist. Dejstvo, da je bil pravo nasprotje tistemu, čemur je sam rekel "velepisatelj" (Großschriftsteller) in pri tem meril predvsem na vlogo v javnosti, kakršno je npr. takrat imel Thomas Mann, mu je zmanjševalo odmevnost že v okviru domače literature in še toliko bolj na tujem. Slovensko literarno-kulturno okolje pa je praviloma sprejemalo spodbude od drugod ravno prek literarnih smeri, gibanj in šol ter prek vrste pomembnih avtorjev, ki so bili v svoji domači in v širši javnosti intenzivno prisotni in so veljali za izrazite reprezentante za nas relevantnih literarnih smeri, gibanj ali šol. Zato smemo sklepati, da bi bil za slovensko literaturo v tridesetih letih, ki se je orientirala med izzvenevajočim ekspresionizmom in fragmentarnim avantgardizmom ter nastopajočim socialnim realizmom ob nadaljevanju poznejših oblik tradicionalnega realizma in naturalizma, Musil le težko postal vabljen zgled, tudi če bi takrat sploh že kaj vedeli o njem. Tik pred vojno in takoj po njej je bilo na Slovenskem dosti zanimanja za nemško literaturo v emigraciji, toda predvsem zaradi njenega sodelovanja v odporu proti nacizmu; ker pa Musil v tej smeri ni bil dejaven, ni mogel zbuditi posebnega interesa; zanimiv je postal šele pozneje, ko sta se nemška in avstrijska literatura obnavljali in spet navezovali na tradicije, pretrgane z odhodom mnogih pomembnih pisateljev v emigracijo. V povojnih desetletjih, ko so se v slovenski literaturi nasproti socialnemu in socialističnemu realizmu uveljavljali eksencializem in različne variante modernizma, ko se je ponovno obudil interes za minule in nove avantgarde in ko je končno začel nastopati še postmodernizem, je ravno obče zanimanje za moderni evropski in svetovni roman dajalo oprijemališče za morebitni sprejem Musilove proze. Vendar *Mož brez posebnosti* po vsej verjetnosti ni mogel postati zgled in vir ustvarjalnih spodbud za avtorje še neizčrpanega in nediferenciranega slovenskega modernizma, še manj pa avantgardizma,⁵⁰ ravno zaradi tistih dveh potez, ki ju je slovenska

recepcija poudarjala kot bistveni za ta roman in za njegovega pisca. Po prevladujočem prepričanju sta bili to na eni strani njegovo prizadevanje za kompleksni opis družbenega in duhovnega življenja neke minule dobe, na drugi strani njegov intelektualizem in esejizem. Prva karakteristična poteza je obračala pozornost na ideje in teme, na duhovno vsebino romana, ki pa se je zdela iz zornega kota sodobne slovenske literature v 60. in 70. letih tuja in pretekla. Po drugi strani, ki zadeva tako formalne in strukturalne značilnosti opusa kot tudi avtorjevo umetniško in življenjsko držo, sta njegov intelektualizem in esejizem zbujala vtis pretiranega racionalizma — to pa je bilo po mnenju marsikaterega slovenskega pisatelja nezdržljivo z bistvom umetnosti. Pripovedno tehniko Musilovega romana so večinoma dojemali kot pretežno tradicionalno, zato se ni mogla uveljaviti kot zgled nasproti izrazitejšim in privlačnejšim primerom formalnega eksperimentiranja in pripovednotehničnih revolucij. Skratka, kakršnekoli odlike in vrednosti so že priznavali *Možu brez posebnosti*, ga vendarle niso mogli sprejeti kot zgled, ki vabi k posnemanju; in tako je obveljal za klasično delo, ki sodi med temelje moderne literature, vendar pač ne spodbuja intertekstualne filiacije. Navsezadnje se tak odnos do Musila ne razlikuje prav zelo od njegovega položaja v domačem, avstrijskem in nemškem jezikovno-kulturnem prostoru: nekako od začetka petdesetih let do danes velja tudi tam za nespornega klasika, ki pa je težko berljiv in zato ne more biti pri širokem bralskem občinstvu zares popularen.

V splošni podobi slovenske recepcije Musila je vendarle mogoče opaziti neko izjemo, povezano z romanom *Zablode gojenca Törleßa*. Kmalu po objavi njegovega slovenskega prevoda je izšel odmevni, pri občinstvu in pri kritiki zelo ugodno sprejeti roman-prvenec koroškega pisatelja F. Lipuša, katerega naslov *Zmote dijača Tjaža*⁵¹ deluje kot variacija na naslov Musilovega zgodnjega dela. Poleg tega se na prvi pogled kažejo še nekatere snovne in fabulativne podobnosti s *Törleßom*, saj gre obakrat za zgodbo v dijaškem internatu, ki se razvije v nasprotju in spopade med izrazito individualnimi liki gojencev in rigidnim redom internatskega socialnega mikrokozma. Ta vzporednost je sama na sebi zadostovala, da je nekaj recenzentov Lipuševega romana opozorilo na morebitno povezavo z Musilovim.⁵² Podrobnejše analize so sicer ugotovile, da gre tu za bolj površinsko podobnost, ki bi lahko bila v veliki meri skupna mnogim romanom z internatsko tematiko, saj se v njih tako rekoč neizogibno pojavljajo mladostne krize gojencev, čustveno-čutne deviacije in konflikti med samimi gojenci ter med njimi in institucijo.⁵³ Tudi doslej najpodrobnejša primerjava med romanoma, ki jo je opravila Mira Miladinovič,⁵⁴ odkriva z analizo tematike in motivike ter glavnih likov poleg nekaj na prvi pogled opaznih podobnosti še dolgo vrsto globljih razlik in nasprotij. Nekatere med obravnavami Lipuševega romana pa so opozorile tudi na vzporednice z deli drugih nemških romanopiscev, predvsem G. Grassa.⁵⁵

Ko je 1981 izšel nemški prevod Lipuševega romana,⁵⁶ je sprožil nenavadno veliko odmevov v avstrijskih in nemških medijih.⁵⁷ Pri

tem se je med drugim razmahnila tudi debata o Lipuševem razmerju z Musilom in drugimi morebitnimi vzorniki. To sicer samo še delno sodi v okvir našega problema, namreč le v tolikšni meri, kolikor so stališča iz nemško govorečega prostora povzela ali v celoti obnavljala tudi slovenska občila.⁵⁸ Vendar te diskusije niso upoštevale dejstva, da je domnevam o morebitnem Musilovem vplivu na *Tjaža* spodmaknil oporo sam Lipuš z izjavo, da pred izidom svojega romana sploh še ni bral *Törleßa* in da tudi naslov *Tjaža* nima nobene zveze z njim.⁵⁹

Ker so torej domneve o dejanskem stiku med Musilovim in Lipuševim romanom zaenkrat obtičale v območju nedokazljivega, ostaja možnost za iskanje morebitnih vzporednic med njima na širši duhovnozgodovinski ravni oziroma v kakem drugem intertekstualnem modusu. Ne glede na poti nadaljnjih raziskav pa je treba ugotoviti, da je ravno Musilov mladostni roman, drugače kakor *Mož brez posebnosti*, postal tisto njegovo delo, ki je navzlic veliki razdalji od časa svojega nastanka zbudilo v sodobni slovenski literaturi aktiven odziv, če že ne v obliki dejanske, preverljive ustvarjalne spodbude, pa vsaj v obliki resne debate o njeni možnosti.

OPOMBE

¹ Njene obrise so nakazovali ali njene posamezne odlomke podrobneje predstavljali nekateri izmed avtorjev, ki so pisali o Musilu v drugačnih zvezah: predvsem Janez Gradišnik v spremni besedi k prevodu *Moža brez posebnosti* 1963, Darko Dolinar v uvodni študiji k prevodu *Zablod gojenca Törleßa* 1971, Neva Šlibar v članku ob Musilovi obletnici v Delu 1992 in v referatu na ljubljanskem simpoziju ob Musilu istega leta (ti prispevki so obravnavani v nadaljevanju tega članka).

² *Grad Devin in Rainer Maria Rilke*. Jutro 14, 1933, št. 21 (25. 1.), str. (3-) 4. — Ta podatek in nadaljnji tovrstni izvirajo iz kartoteke tujih avtorjev v slovenskem periodičnem tisku na Inštitutu za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU v Ljubljani.

³ *Kulturni pregled: Iz nemške literature. Prihodnost nemškega romana*. Jutro 1945, št. 2 (4. 1.), str. 3. To je povzetelek članka dr. Bernharda Payra *Die Zukunft des deutschen Romans*, Das Reich, 17. 12. 1944.

⁴ J. Gradišnik: *Pogled v zahodne literature v letu 1953. Nemška knjiga v letu 1953*. Nova obzorja 4, 1954, št. 3, str. 185.

⁵ Prevod predavanja je bil takoj zatem objavljen: H. Lienhard: *Sodobna avstrijska književnost*. Naši razgledi 4, 1955, št. 18, str. 440-441. — Lienhard je tudi pozneje še sodeloval v tem časopisu z literarnimi dopisi iz Avstrije.

⁶ *Pozabljeni Musil*. Večer 15, 1956, št. 62 (15. 3.), str. 2. Člankar poroča o začetku izhajanja Musilovih del v uredništvu A. Friséja in postavlja pisatelja v isto vrsto s Proustom, Joyceom, Mannom; trdi pa, da je bil v obdobju nacizma preganjan, njegove knjige prepovedane in da je svoje življenjsko delo z naslovom *Človek brez lastnosti* napisal v emigraciji v Švici.

⁷ *Zbrana dela Roberta Musila*. Naši razgledi 7, 1958, št. 7, str. 176.

⁸ *Mož brez posebnosti*. Prevedel Janez Gradišnik. Cankarjeva založba, Ljubljana, I – december 1962, II – avgust 1963 (Svetovni roman). V II. knjigi

sta objavljena tudi dva dodatka: Oskar Maurus Fontana: *Kaj delate? Pogovor z Robertom Musilom*; Janez Gradišnik: *Robert Musil in njegov roman*; str. 769-791.

⁹ Pri tej založbi sta od sredine 50. let izhajali zbirki Sodobni roman, od 1958 v uredništvu Cene Vipotnika, in Svetovni roman, ki so ga urejali Božidar Borko (od 1952), Lojze Krakar (od 1962) in Cene Vipotnik (od 1967); v Svetovnem romanu, kamor je bil uvrščen Musil, so do srede 60. let poleg njega izšli izmed nemških pisateljev 20. stoletja H. in Th. Mann, L. Feuchtwanger, J. Wassermann, B. Frank, L. Frank, H. Broch in tudi H. Böll. — Podobno zbirko Moderni roman v uredništvu Kajetana Koviča je izdajala DZS. — Prim. J. Munda, *Bibliografija Cankarjeve založbe 1945-1974 in Slovenskega knjižnega zavoda 1945-1956*, Ljubljana 1975; J. Munda, *Bibliografija izdaj Državne založbe Slovenije 1945-1965*, Ljubljana 1965.

¹⁰ Na to mdr. opozarja že sam prevajalec v spremni študiji; prim. tudi njegov prispevek na debatnem večeru 1992 (gl. spodaj str. 42 in op. 40).

¹¹ Prim. spodaj op. 13, 40.

¹² Prim. op. 8. Fontanov pogovor je nastal l. 1926 (*Was arbeiten Sie? Gespräch mit Robert Musil*. Die literarische Welt, 30. 4. 1926).

¹³ Še posebej se sklicuje na zbornik spominskih spisov in študij v uredništvu K. Dinklageja *Robert Musil, Leben, Werk, Wirkung* (Reinbek 1960), na monografijo E. Kaiserja in E. Wilkinsove *Robert Musil. Eine Einführung in das Werk* (Stuttgart 1962), na analizo A. Rendija v delu *L'Uomo senza Qualità e i suoi motivi fondamentali d'ispirazione* (Roma 1961), ter na W. Bausingerja *Studien zu einer historisch-kritischen Ausgabe von Robert Musils Roman "Der Mann ohne Eigenschaften"* (diss. 1962, knjižna izd. Reinbek 1964), upošteva pa še celo pravkar izšlo delo W. Berghahna *Robert Musil in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten* (Reinbek 1963).

¹⁴ V Naših razgledih so pod skupnim naslovom *Vzporedna akcija* objavljena 3 poglavja (z nekaj okrajšavami): 42. *Veliko zasedanje* (Die große Sitzung), 52. *Podtajnik Tuzzi ugotovi vrzel v delovanju svojega ministrstva* (Sektionschef Tuzzi stellt eine Lücke im Betrieb seines Ministeriums fest), 56. *Živahno delo v odborih vzporedne akcije* (Lebhafte Arbeit in den Ausschüssen der Parallelaktion. — NRzgl 11, 1962, št. 24, str. 476-477). Delo je objavilo poglavje 8. *Kakanija* (Kakanien. — Delo 5, 1963, št. 39, str. 7), štirinajstdnevnik *Vprašanja naših dni* pa poglavje 35. *Velik dogodek nastaja: dvorni svetnik Meseritscher* (Ein grosses Ereignis ist im Entstehen. Regierungsrat Meseritscher. — VND 4, 1963, št. 17, str. 5).

¹⁵ R. Šuklje, *Mož brez posebnosti*, Tedenska tribuna 11, 1963, št. 32, str. 7. — B. Borko, *Vabljive posebnosti "Moža brez posebnosti"*, Delo 5, 1963, št. 308, str. 7. — B. Trekman, *Robert Musil, Mož brez posebnosti*, Ljubljanski dnevnik 13, 1963, št. 299, str. 8. — (Anon.), *Robert Musil, Mož brez posebnosti*, Naša žena 23, 1963, št. 3, str. 99.

¹⁶ B. Trekman, *Ob Musilovem Možu brez posebnosti: Poskus razrešitve in nakazovanje sinteze*, NRzgl 13, 1964, str. 335-336.

¹⁷ G. (?), *Avstrijski glas o našem prevodu Musila*. LDk 14, 1964, št. 72, str. 6. — Avtorica poudarja, da je to šele četrti prevod v kak tuj jezik, opozarja na izjemne težave pri prevajanju, hvali zasluge prevajalca in založbe, omenja zbirko, v katero je delo uvrščeno, in dodaja informacijo o pripravi na hrvaški prevod.

¹⁸ A. Rebula: *Tržaški dnevnik 1963*, Nova pot 16, 1964, št. 10-12, str. 602.

¹⁹ Javoršek ugotavlja, da je človek v 20. st. zaradi velikih sprememb modernega sveta zgubil svojo osebnost. "Nič čudnega ni, da so te velike spremembe našle svoj odmev tudi v umetnosti, da je 'človek brez posebnosti' (Musil) postal zdaj nekaj tako značilnega, kot je bil 'junak našega časa' za umetnost prejšnjih dob." J. Javoršek: *Prazna miza ali razmišljanje o "novem gledališču"*, Ljubljana 1967 (Knjižnica MGL, 38), str. 83.

²⁰ Vidmar polemizira z Javorškovo podobo človeka v novi drami in ob njegovi omembi Musila trdi: "Naslov Musilovega romana je kajpada mišljen ironično in družbeno nekonformistično..." J. Vidmar: *V blodnjaku anti-drame*, Sodobnost 1967, str. 964.

²¹ Ignazio Silone: *Srečanja z Musilom*. Problemi 3, 1965, št. 30, str. 827-831.

²² Robert Musil: *Črna magija*. (Poslovenil Jože Horvat.) Objave 1, 1968, št. 1, str. 49-51. — To je bil kratkotrajen in marginalen poskus nove literarne revije, ki jo je izdajala skupina pravkar diplomiranih študentov, sicer danes znanih imen (J. Horvat, J. Mušič, A. Peršolja, V. Vuk idr.); poleg izvirnih besedil so si prizadevali sistematično objavljati tudi prevode.

²³ O tej potezi svojega mladostnega romana je govoril Musil sam v poznejših letih.

²⁴ (Anon.): *Slika mladosti in politična parabola*, Večer 22, 1966, št. 110 (14. 5.), str. 21. — S. G. (Stanka Godnič): *Filmski Cannes. Zlata palma za Falstaffa?* Delo 1966, št. 127 (14. 5.), str. 6. — Dušan Makavejev: *Zaupni zapiski s canneskega festivala*. Ekran 4, 1966, št. 33-34, str. 218-232.

²⁵ "Mladi Törless bo — brez dvoma — mož brez posebnosti." Večer, n. m.

²⁶ Sl. Ru. (Slavko Rupel): *Nove knjige v zbirki "Sto romanov"*. PDK 18, 1972, št. 8 (11. 1.), str. 4. — Viator (Vojan Arhar): *Robert Musil: Zablode gojenca Törlessa*. Prosvetni delavec 23, 1972, št. 10 (19. 5.), str. 10.

²⁷ Is (Lojze Smasek): *Pomemben za 20. stoletje. Ob 100-letnici rojstva Roberta Musila*. Večer 35, 1980, št. 258 (6. 11.), str. 4. — Prim: "Za nekatero... je *Mož brez posebnosti* poglavitno literarno delo dvajsetega stoletja, ki je ob njem *Čarobna gora* Thomasa Manna odročna dekadenca, *Ulikses* Jamesa Joycea pa subkulturna alternativna literatura."

²⁸ Aldo Venturelli: *Ironija kot oblika boja. "Človek brez kvalitete" daje resnično podobo današnje družbe, psiholoških in etičnih posledic procesov modernizacije*. Naši razgledi 30, 1981, št. 6 (27. 3.), str. 184. — Kakor da niti prevajalec niti urednik ne bi vedela, za kaj gre, je naslov Musilovega glavnega dela tukaj dobesedno preveden iz italijanske verzije "l'uomo senza qualità".

²⁹ Miroslav Ravbar: *Robert Musil v Postojni. Ob 40. obletnici njegove smrti*. Obzornik 1982, št. 5, str. 372-376. — To epizodo iz Musilovega življenja je sicer največ raziskoval njegov biograf Karl Corino, pozneje pa jo je obravnavala N. Šlibar — prim. str. 42 in op. 35.

³⁰ *Prekoračiti obzorje. Iz sodobne avstrijske kratke proze*. Ljubljana, Mladinska knjiga 1991 (Kondor 259). Izbrala, prevedla, spremno besedo in opombe napisala Silvija Borovnik. — Robert Musil: *Človek brez značaja*, str. 5-12; *Slovenski vaški pogreb*, 13-15.

³¹ N. Šlibar: *Za nas (in za mnoge) še vedno neodkrit kontinent. Robert Musil 1880-1942*. Delo 34, 1992, št. 89 (16. 4.), str. 15 (Književni listi).

³² Robert Musil: *Muholovec; Prebujeni*. Iz nemščine prevedel Štefan Vevar. Srce in oko 1992, št. 42, str. 559-560.

³³ Tako je predsednik SAZU F. Bernik v pozdravnih besedah nakazal obrise spoznavanja Musila na Slovenskem in odnosa slovenske javnosti do njegovega dela.

³⁴ Razširjena objava: M. Križman, *Časovno vezane in aktualne misli o državi, politiki, nacionalnosti v nekaterih esejih Roberta Musila*, Dialogi 29, 1993, št. 1, str. 44-48.

³⁵ M. Miladinovič: *Robert Musils Roman Verwirrungen des Zöglings Törleß und Florian Lipuš's Roman Der Zögling Tjaž. Ein Vergleich*. (Prim. tudi str. 46 ter op. 54 in 55.) — N. Šlibar: "Landschaft: Boticelli ins slovenische übersetzt." *Musils Bezug zu Slowenien: Slowenisches Dorfbegräbnis*. — Referata še nista bila objavljena.

³⁶ I. Bratož: *Musilov pomen za slovensko literaturo*. Delo 34, 1992, št. 275 (27. 11.), str. 9. — B. Pogačnik: *Pisateljjeva povezava s Slovenijo je dala nekaj pričevanj. Strokovni simpozij*. Delo 34, 1992, št. 286 (10. 12.), str. 15.

³⁷ Robert Musil: *Tri ženske*. Prevedel Štefan Vevar. Mohorjeva družba, Celovec 1992 (Austriaca); spremna beseda dr. Kurt Krottendorf, str. 129-136.

³⁸ Po ustnih podatkih Štefana Vevarja v juliju 1993.

³⁹ Kot je v zadnjih letih običaj, je bil odlomek iz knjige s kratko prevajalčevo spremno besedo vzporedno objavljen v časopisu: Robert Musil: *V mukah ljubosumja. Iz novega prevoda*. Delo 34, 1992, št. 280 (3. 12.), str. 8.

⁴⁰ Priredila sta ga Društvo slovenskih književnih prevajalcev in celovška Mohorjeva založba – Hermagoras Verlag v Ljubljani 6. aprila 1993, prispevki z njega so bili še isto leto objavljeni. — Prim.: J. Gradišnik, *Prevajanje Moža brez posebnosti. V: Prevod in narodna identiteta. Prevajanje poezije*. Zbornik Društva slovenskih književnih prevajalcev, Ljubljana 1993, str. 69-71. — D. Dolinar: *Ob Zablodah gojenca Törleßa: prevod kot interpretacija*. Prav tam, str. 72-73. — Š. Vevar: *Prevodne dileme skozi prizmo Treh žensk*. Prav tam, str. 73-77.

⁴¹ Te ocene temeljijo na dokumentacijskih podatkih v Inštitutu za slovensko literaturo in literarne vede, za čas po letu 1970 pa predvsem na Slovenski bibliografiji.

⁴² "Živeli so in še živijo avtorji, ki so si prizadevali in si še prizadevajo, da bi svojih teoretskim spoznanjem dali umetniško obliko. Toda tisto, kar je v književnosti živega, vse tisto, kar je osnova evropskemu pisanju, se upira vsakršnim shemam, vsem tradicionalnim zahtevam. Le čigave zahteve so izpolnjevali Joyce, Proust ali Musil, ko so pisali svoje znamenite romane?" V. Kavčič, v: B. Hofman, *Pogovori s slovenskimi pisatelji*. Ljubljana 1978, str. 129.

⁴³ "Ste med številnimi imeni svetovne literature našli kakšnega prav svojega avtorja?" — "Sem. Camus je bil prvi, potem Saint-Exupéry, Dylan Thomas in Musil." B. Hofman, v: F. Pibernik, *Čas romana. Pogovori s slovenskimi pisatelji*. Ljubljana 1983, str. 131.

⁴⁴ "Moja sodba o takih — brez dvoma velikih — pisateljih, kot so Robert Musil, Hermann Broch ali Hermann Hesse, ne teži k objektivnemu vrednotenju. Ti pisatelji mi preprosto 'ne ležijo'. Njihov intelektualizem mi je tuj, Musilova literatura se mi zdi mazohistična..." A. Hieng, v: B. Hofman, *Pogovori s slovenskimi pisatelji*. Ljubljana 1978, str. 64.

⁴⁵ Prim.: "Pisec je, ki ima prav vse, kar si je mogel od svojega intelekta in od svojih čutov želeti, a mu manjka ljubezni. Sto jezikov zna, a mu manjka poslušna za elementarno občilo med bitji. V vse smeri vrta, samo ne v edino interesantno, kjer se v Sahari bivanja utegne izliti gejzir žive vode."

Ne vem, ali je kdaj iz vase zaljubljene, sebe sovražee, na vse strani prizadete, vse uživajoče buržoazije vzklik tako popoln cvet, če se je sociološki vivisekciji ponudil kdaj tako razkošen kadaver. Saj mora biti za kirurga paša, kakršna ni niti Mann. Daljše eksistenčne tipalke ima Musil kakor avtor 'Čarobne gore', bolj je sociološko talentiran in neprimerno bolj zmožen ironije. In vendar — ob njem še enkrat preverjam aksiom: kjer ni dimenzije absolutnega, tam tudi ni zadnje umetniške veličine.

Musil, to je suvereni estetizem.

Tega vtisa ne more spremeniti ves tisti velikanski talent, ki ga ima, razvejen v psihološko in sociološko občutljivost, v estetsko nepotešenost, v stilno mogočnost.

Brez dvoma, v njem čutiš mir, a to ni ustvarjalni mir nečesa priborjenega, ampak samozadoščeni mir egoistične ograjenosti.

Diha misterija, tega ne čutiš v njem.

Kar te zagrabi, je pirovanje intelekta, ki uživa v aktu, ne v cilju.

V bistvu literat, a (to mu je treba priznati) res največjega formata." A. Rebula, *Tržaški dnevnik* 1963. Nova pot 16, 1964, št. 10-12, str. 602.

⁴⁶ J. Kos: *Primerjalna zgodovina slovenske literature 1770-1970*. Ljubljana 1987.

⁴⁷ D. Poniž: *Esej*. Ljubljana 1989, str. 49-52 (Literarni leksikon 33).

⁴⁸ Tako bi bilo mogoče tolmačiti zlasti formulacijo, da je Musil za Slovence tudi v letu 1992 še vedno "neodkrit kontinent" (N. Šlibar, prim. zgoraj opombo 31).

⁴⁹ Ko Strniša (v pogovoru s F. Pibernikom) razpravlja o razmerju med besedno umetnino in realnim svetom, ki sta zanj samo "modifikaciji osnovnih količin in meril v različnih koordinatnih sistemih", pravi mdr. tole:

"Če kar iz rokava natreseva in navedeva samo par starejših in novejših sodobnih romanov, bova videla, kako ne samo lirika, ampak tudi pripovedništvo s svojim načinom prikazovanja priznava tako živim in neživim stvarem kot stvarim našega ožjega okolja ali manj prijemljivim dogajanjem zunanega kot celo čisto neoprijemljivim pojavom notranjega sveta — čisto samosvoj pomen, jim daje s tem posebno vlogo v celoti dela, ki večkrat samo skozi odnose nastopajočih človeških oseb še poudarja njihovo lastno neodvisnost, predmetno osebnost.

Spomnite se, na primer, samo: [... sledi naštevanje značilnih odlomkov iz kakih deset sodobnih ameriških, angleških, nemških romanov] ... in, celo, čisto matematičnega razmišljanja ob gledanju skozi okno Moža brez posebnosti." Gl. France Pibernik, *Med tradicijo in modernizmom. Pričevanje o sodobni poeziji*, Ljubljana 1978, str. 172-173.

⁵⁰ Doslej je v razvidu samo ena omemba Musila s pozitivno konotacijo pri kakem zagovorniku avantgardizma: ko A. Medved razpravlja o temeljnem stališču avantgardne literature do resničnosti, mdr. ugotavlja, da je "resničnost ... za Musila aktivna pasivnost ali eksistiranje brez lastnosti." Prim. A. Medved, *Avantgardizem. Iz eseja o moderni umetnosti*. Tribuna 16, 1967/68, št. 15 (14. 3. 1968), priloga Zaznave (brez pag.).

⁵¹ F. Lipuš: *Zmote dijaka Tjaža*, Maribor 1972; 2. izd. v knjigi: F. Lipuš, *Škorenj*, Ljubljana 1976; 3. izd. Celovec-Trst 1981. Skoraj celotno besedilo je izšlo vnaprej po odlomkih v več revijah, vendar je knjižna prva izdaja precej predelana in se sedanjí naslov pojavi šele v njej.

⁵² Prim. Vili Vuk: *Pogledi v prozo*. Dialogi 1973, str. 51-53. — Janko Messner: *Monolog z nekim koroškim pisateljem*. Mladje 1973, št. 13, str.

68-74. — B. Paternu: *Esej o Lipušu*, v: Florjan Lipuš: *Škorenj*. Ljubljana 1976, str. 251-282, predvsem 272-273. — Vida Obid: *Upor proti crkanju*. Koroško mladje 1981, št. 44, str. 81-90. — Jože Blajs: *Primerjava objavljenih odlomkov in dokončna verzija Lipuševega romana "Zmote dijaka Tjaža"*. Mladje 1984, št. 55, str. 58-66.

⁵³ J. Messner (n. m., str. 68-69) je navedel še več sorodnih, zlasti avstrijskih in nemških del. — Kot morebitna nadaljnja vzporednica Musilovemu delo v slovenski literaturi se ponuja roman F. Novšaka *Dečki* (1938, 1971), toda samo po tem, ker združuje internatsko okolje in motiv homerotike; sicer ni med deloma nobene globlje sorodnosti, pa tudi v kritiki ni bil Musilov roman nikoli omenjen kot morebitna pobuda za Novšakovega.

⁵⁴ V referatu na ljubljanskem simpoziju o Musilu 1992; gl. opombo 34.

⁵⁵ Prim. J. Messner (n. m., str. 73); B. Paternu (n. m., str. 273-275); M. Miladinovič.

⁵⁶ F. L., *Der Zögling Tjaž*, prev. P. Handke in H. Mračnikar, Salzburg – Wien, Residenz, 1981; ponatis: Frankfurt/M., Suhrkamp, 1984 (Suhrkamp Taschenausgabe 993).

⁵⁷ To je razumljivo spričo tega, ker se je zanj zavzela takšna literarna veličina, kot je bil takrat že nekaj časa P. Handke. Vendar pa je zadeva iz zgolj literarnih in kulturnih segala tudi globoko v politične razsežnosti, ker je dobila v takratnih zaostrenih razmerjih med slovensko koroško manjšino in nemško večino nekakšen eksemplaričen pomen — mdr. se je predstavitev Lipuševega romana na Dunaju demonstrativno udeležil takratni avstrijski kancler B. Kreisky.

⁵⁸ Med slovenskimi poročevalci, ki so povzemali avstrijske debate in medijsko kampanjo ob predstavitvi nemškega prevoda Lipuševega *Tjaža*, se je vprašanja o morebitnem Lipuševem razmerju do Musila dotaknil S. Fras v članku *Se mi sanja, ali je res?* Delo 23, 1981, št. 82 (9. 4.), str. 16 (Književni listi). — Koroška revija Mladje (1981, št. 44, str. 91-96) je objavila obširnejši pregled avstrijskih in nemških publicističnih reakcij na prevod Lipuševega *Tjaža* z bibliografijo in nekaj izbranimi ponatisi; nekateri med njimi se dotikajo tudi tega razmerja.

⁵⁹ Prim. prevod intervjuja z Lipušem iz Salzburger Nachrichten: Hans Widrich: *Iz Lepenske grape prodoren glas slovenskega pisatelja*. Delo 23, 1981, št. 66 (21. 3.), str. 28 (Književni listi). — Zanimivo pa je, da Lipuš tu priznava vpliv G. Grassa, ki ga pri njem sluti Messner in dokazuje Paternu (prim. op. 52).

Razprava je nastala na temelju referata, s katerim je avtor sodeloval na 12. mednarodnem seminarju o Musilu v Celovcu avgusta 1993.